

Владо Стругар:

Писци *Прегледа историје Савеза комуниста Југославије* тако су се оградили предговором овој књизи да готово немамо право да кажемо да нешто нијесу знали или нијесу чинили. Али како смо позвани да о књизи говоримо, треба најприје рећи да она отвара пут будућој, научно заснованој историји радничког покрета Југославије. Кратко вријеме које су писци имали за израду *Прегледа*, оскудни извори који су им били приступачни, мали број монографија о појединим темама из историје нашег радничког покрета, а поврх тога многобројне субјективне и објективне ограде којих су се писци морали придржавати, разлози су који говоре да Преглед, рађен у таквим околностима, тешко да је и могао бити бољи.

У овом кратком осврту покушаћемо да говоримо о неколико проблема наше историографије. Пишу се у највећој мјери историје радничког покрета и с њима нераздвојно повезане нове југословенске историје. Мислимо да је важније указати на заједничке проблеме него на неке детаљне погрешке.

Нетачности у фактима којих има у *Прегледу* настале су због недовољне проучености извора. Из истог разлога појавили су се и неки судови које ћемо мијењати кад се боље и потпуније обавијестимо о личностима и догађајима.

Недостатак је мање овог *Прегледа* а више великог броја других наших радова, нарочито оних о темама из ослободилачког рата и револуције, што нам не саопштавају имена твораца догађаја, личности које су предводиле. У *Прегледу* се често наброје имена руководства и каже: *и други*. То *и други* је у овом контексту неопростиво непотпуно, јер је можда у оно вријеме неко непоменути био значајнија личност од поменутог. То непомињање личности је велика наша мана, јер се ништа није могло догодити независно од мисли, акције и темперамента оних који су давали иницијативу и који су покрет предводили. У настојању да изразимо и потврдимо улогу маса у борбеном покрету ми смо редовно заборављали на улогу оних личности које су масама давале правац, бојећи се да помињањем, или мањим истицањем појединих личности, не потцијенимо улогу маса. То је доиста био неоправ-

дан поступак, јер се врло добро може истовремено говорити о улози масе као свјесног и материјалног фактора и о улози личности које предводе.

Говорећи о томе помишљамо и на нашу обавезу да већ на неки начин отпочнемо да научно, темељније и широкоградније говоримо о неким личностима које су увелико утицале на цјелокупну нашу новију историју. У овом *Прегледу*, а можда још више у другим нашим послјератним радовима из историје радничког покрета, ми неке личности представљамо или сасвим добрим или сасвим рђавим. Поменућемо неколико имена ограничавајући се на вријеме до југословенског уједињења 1918. године.

Николау Пашића називамо тврдокорним човјеком, који је у првом свјетском рату водио само великосрпску политику, приписујемо му неразумијевање југословенског проблема и уско схватање националисте који жели да нова југословенска држава буде само проширена Србија. Захваљујући истраживањима посљедњих година, досад је познато прилично докумената који нам омогућују да закључимо да погледе и политику Николе Пашића није увијек ни добро ни тачно називати великосрпском. Из перспективе самосталне Србије која се током једног вијека комад по комад проширивала и изградила као буржоаска држава, тешко да је било могућно имати неку другу замисао о југословенској држави сем оне коју је имао Пашић налазећи се на челу српске владе у првом свјетском рату. Већ оног дана кад је почео рат, послје одржане Народне скупштине у Нишу, Пашић је на једном састанку у присуству регента Александра, Јована Цвијића и више других личности рекао да Србија улази у рат са својим великим савезницима да побиједи непријатеља и да граница државе коју ће створити буде на линији Сегедин—Марибор—Целовац. Убрзо послје тога, српска влада је преко овојих дипломата указала савезничким владама на овај циљ Србије и тада већ испољила потпунију мисао о томе каква треба да буде југословенска држава. Пашић је сматрао да она треба да буде монархија под династијом Карађорђевића, да има јединствену владу и да, како се тада говорило, племенима, мислећи на Србе, Хрвате и Словенце, допусти извјесну аутономију. Ни Пашић нити ико у то доба у Србији није помишљао на то да би та држава требало да буде федерација; бојали су се од федерације, видећи нешто слично у Аустро-Угарској, у односу који је постојао између та два дијела монархије. Узгред речено, српски социјалисти су мислили на балканску федерацију, а о југословенској држави ни тада ни задуго доцније нијесу имали никакву замисао.

Пашићу оспоравамо да је имао извјесну југословенску мисао и намјеру, мада је већ добро познато да је од њега и српске владе најприје 1914. године потекла идеја о уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца, мада постоји и више докумената који потвр-

ђују да је Пашић дао иницијативу и подстицао стварање Југословенског одбора у Лондону. Због каснијег односа који је настао између српске владе и овог Одбора, због различитих погледа на уређење будуће државе који су се испољили међу њима, грешке смо најчешће приписивали само Пашићу. Не улазећи овом приликом у шири аспект тих односа, поменућемо само то да су у Југословенском одбору биле личности које су имале исте буржоаске погледе и друштвена схватања, мање или више напредне, као и политичари у Србији, а да је за све њих Србија била привлачна као једна од тада најдемократскијих држава у Европи.

Истичући личност Пашићеву не мислим да је потребно радити сада тако како бисмо Пашића ослободили његових многобројних грешака и недемократских поступака као властодршца, поготово послје 1918. године, али сматрам да је неопходно да се, независно од разних формула и тема којима смо оптерећени, личностима и њиховим дјелима приступа онако како су оне дјеловале у времену о којем говоримо. Снагу да ово кажемо даје нам мисао да ће свака научна синтеза југословенске ослободилачке борбе у првом свјетском рату ставити Србију у средиште југословенског покрета.

Да поменемо и црногорског краља Николу. Тек у посљедње вријеме има радова у којима се реалније и објективније прилази његовој улози у историји. То је потребно не само због његове личности већ и због историје црногорског народа којим је он владао готово шест деценија. У књизи познатог њемачког социјалистичког писца Хермана Вендела *Борба Југословена за слободу и јединство*, издатај 1925. године, каже се да је Црна Гора, та играчка од државе, пропала у првом свјетском рату због тога што ју је предводио стари издајник краљ Никола. Не треба тумачити колико се ово незгодно рефлектује на сву црногорску прошлост у којој је Никола Петровић играо историјску улогу. Колико је он у једном часу издао своју земљу то још није утврђено, колико је био немоћан као њен владар то се нешто више зна, још више се зна да је био апсолутист, али да је био стари издајник то је нетачно. Подсјетимо се узгред става Црне Горе на почетку светског рата када је она солидарно иступила са Србијом, када се краљ обратио свом народу и цијелом Српству једном дивном и поетски написаном прокламацијом, упркос настојању Аустрије па и Италије да Црна Гора остане неутрална и да за своју неутралност добије територијално проширење и финансијску помоћ. Имао је и он понеку добру намјеру, и једну од њих да поменемо. Свуда стоји и пише код нас да је био против југословенског уједињења 1918. године. Имамо један докуменат, једно лично свједочанство, којем можемо свакако придати важност документа, у којем стоји да је почетком новембра 1918. године, дакле тек што је почело да се непосредно ради на уједињењу, краљ Никола позвао себи у Немци код Париза словеначког политичара и државника Антона Ко-

рошеца који се тада налазио у Паризу послије склопљеног споразума са Николом Пашпићем у Женеви, 9. новембра, о стварању заједничке југословенске владе. Краљ Никола је позвао Корошеца да му повјери да Црну Гору, како је говорио, на достојанствен начин уведе у југословенску заједницу. За ту прилику био је саставио пјесму која је почињала овим ријечима:

Госпосвјетским пољем зелени се трава,
подигло се
народ свјестан свога права...

Мислио је том приликом да одликује Корошеца крстом књаза Данила, и то би било посљедње одликовање које би црногорски суверен некоме додијелио. Корошец се није овој молби одазвао иако му је три пута краљ слао своје представнике. У једном предавању одржаном 1926. године у Љубљани, Корошец је рекао како му је краљ Никола слао своје изасланике и звао га у посјету, али он на то није обраћао пажњу. Ова намјера краља Николе јавила се у часу кад је он све био изгубио, али, не забравимо, била је то ипак добра намјера.

Од личности из радничког покрета поменимо Душана Поповића, Драгишу Јатчевића и Витомира Кораћа.

Навикли смо да о Душану Поповићу говоримо само лијепо. Без сумње, то је истакнута и свијетла фигура не само српске социјалдемократије већ и српске историје уопште. Надамо се да му нећемо одузети ништа ако поменемо да га је партијски прогивратни став навео да 1915. године, кад је српска војска са много трађана напустила своју земљу, остане у окупираној Србији, оклони се у Београд и дуже времена пасивизира. Тек у припремама за Штокхолмску конференцију, у љето 1917. године, он обилази Србију и прикупља податке за чувени извјештај који ће заједно са Тришном Кацлеровићем поднијети Холандско-скадинавском комитету у Штокхолму. Кад се почетком 1918. године нашао у Лондону, Душан Поповић је, сазнавши за активност једне групе српских социјалиста у Паризу, уложио напор да утиче на ову групу како би своју оријентацију измијенила, пошто је она тежиште својих настојања била усмјерила на агитацију за ослобођење и уједињење југословенских народа. Како је сматрао да је свјетски рат империјалистички и да у њему није могућно рјешавање никаквих националних проблема, сутерирао је да се одустане од акције за југословенско уједињење и да се сви напори усмјере на прикупљање снага за послеријатну класну активност. Уколико је тачно мислио о карактеру рата, није био на правом путу наговарајући социјалисте да се не боре за Југославију и да врше само припреме за послеријатну борбу. Уосталом, на свом Закључном конгресу 1919. године, Српска социјал-демократска партија је у

резолуцији констатовала да је уједињење велики корак напријед, да представља значајан прогрес и да се уједињењем отварају велике могућности за чисту класну борбу.

За Драгишу Лалчевића често се каже да је опортунист. Овај назив у једној научној основи његове личности неће моћи да се одржи иако има његових поступака, а и извјесних периода његовог живота, који се могу озбиљно критиковати. У току најбољег дијела свог стваралачког вијека Драгиша Лалчевић је био врли раднички борац. Један је од оснивача Српске социјал-демократске партије; од једанаест конгреса које је партија имала предсједавао је на девет; десет пута је био биран за предсједника, осам година је био социјалистички посланик у Народној скупштини. Био је новинар, сјајан говорник и пропагандист, писац студија из историје социјализма у Србији. Познато је колико је био популаран у радничком покрету. Лично је највише допринио да се противратни глас Српске социјалдемократске партије свугдје прочује. Сјајну партијску декларацију против рата која је постала датум у историји II интернационале прочитао је он и заједно са Тришом Кацлеровићем бранио у Народној скупштини 31. јула 1914. године. Декларацију партије пред Народном скупштином 23. августа 1915. године опет је читао он, због чега је био нападнут од целокупне српске и бугарске буржоаске штампе. За вријеме рата, оставши у Србији, марљиво је радио на проучавању историје радничког покрета и био против цијепаша партије. Одлучан противник рата, на посљедњој сједници Народне скупштине 29. децембра 1918. године изнио је декларацију којом Српска социјалдемократска партија гласа против кредита влади и против тога да српска влада упућује своје трупе да гуше револуцију у Русији. Све оно што је створио у својој младости и у свом зрелом добу, улази као позитиван допринос у историју социјализма у Србији. Оно што је урадио после је 1920. године, припадајући Реформистичкој социјалистичкој партији Југославије (умро је 1939. године), не смије нас навести да га посматрамо само као опортунисту или чак издајника радничког покрета.

Витомира Кораћа називамо највећим југословенским опортунистом међу социјалдемократима. Нема мало разлога да му се припишу погрешке, а нарочито у његовој политичкој активности после је 1918. године (умро је 1941). Али не треба заборавити да је он један од оснивача Социјалдемократске странке Хрватске и Славоније 1894. године, да је цијело вријеме постојања ове партије био у њеном вођству, дуго вријеме секретар партије, да је један од њених најизразитијих пропагандиста и свакако најутицајнији новинар и писац, јер ова партија није, као српска и словеначка, обиловала интелектуалцима. За вријеме првог свјетског рата он се као инвалид налази у Загребу, сматрајући да за вријеме окупације социјалистичка партија не треба да ради, већ да

се сачува за послеријатни рад. Кад је тај рад у току рата био обновљен, он се активно борио као убијеђени социјалдемократ. Сматрао је да је дошао тренутак да се ријеша национално питање, да се Југословени уједине, а послерије уједињења да се повећаном снагом продужи борба за класне циљеве. Он је типичан представник социјалдемократског метода и стила рада. Одобривши октобарску револуцију, није хтио да путује у Беч на састанак са социјалистима — шовинистима Адлером, Ренером и Шајдеманом у љето 1917. године зато што су били против рушења Аустро-Угарске. И уколико смо спремни да учешће радничког покрета и социјалдемократских партија у борби за уједињење југословенских народа сматрамо позитивним, онда морамо признати да за вријеме првог свјетског рата, кад се стварала Југославија, ниједан социјалист није лично толико допринио југословенском уједињењу колико Витомир Кораћ. Послије 1918. године он је био један од оснивача Реформистичке социјалистичке партије Југославије, али као што смо рекли за Драгишу Лапчевића, и за Кораћа учешће и дјелатност у овој партији не представљају оно што је битно у његовом животопису социјалистичког борца. Не треба заборавити његов министријализам, али га због тога не треба ни сврстати међу личности које су само негативно радиле. Мјесто Витомира Кораћа је у оној великој групи југословенских историјских личности које су допринијеле свом народу и на пољу организације и на пољу културе; он је и писац добрих студија из историје радничког покрета. Можемо свакако овом социјалистичком борцу да признамо оно што смо већ давно признали многим прогресивним националистима који су мање урадили за свој народ од Витомира Кораћа који је тридесет својих најбољих година радио напредно.

Да проширимо овај поглед и на неке проблеме. Помислимо прије свега на наш, не само српски, него у цјелини узето југословенски национализам, на границу коју му одређујемо као прогресивном покрету, на оно што је национализам створио а што ми можемо добити, јер спада у резултате и достигнућа прогреса. Можда би било најприближније објективној истини ако 1918. годину, ближе речено, уједињење југословенских народа, означимо као посљедњи велики прогресивни резултат нашег национализма. Употребљавајући овај назив мислимо на улогу наших буржоазија, и уз то на ону улогу коју су народне масе одиграле предвођене буржоаским партијама и владама.

До сада је било доста склоности да се наша национална борба само вербално повезује са општим развојем у Европи, а мало настојања да се суштински однос тих веза открива. Често се забравља на природну нужност југословенске ослободилачке борбе, да је то био покрет који је морао да упркос свему расте, као што расте младо дрво. А такав је био склоп прилика на Балкану да се ова борба није могла дешавати и одвијати независно од ути-

цаја једне или друге велике силе, па нам то оставља утисак да је она ишла у прилог једног или другог табора великих освајачких држава епохе империјализма. Та спољна, и нема сумње доста јака веза између нашег националноослободилачког покрета и једне и друге велике државе, односно групе држава, појавила се и створила у области проблема у којој је могло доћи до додира и сарадње. Не само наш националноослободилачки покрет него, уосталом, и сваки друштвени покрет, ма колико био притјешњиван, или самосталан, увијек се трудио да се повеже са оном страном која му са више изгледа обезбјеђује опстанак и успјехе. Увелико због тог утицаја и мијешања великих сила, одједанпут се није могао задобити један велики резултат, одједанпут се није могло постићи ослобођење испод туђина, али настојања су увијек ишла ка коначном циљу, па су се постепено увећавали и резултати. У таквом свјетлу може се посматрати утицај који је имала Русија на југословенске народе, па за вријеме првог свјетског рата Антанта, која је од самих ових народа била присиљена да им призна право да се уједине и ријеше своје национално питање према својој жељи.

Свакако, биће увијек тешко одредити ону осјетљиву границу између прогресивних настојања и достигнућа нашег национализма и оних утицаја које су на наш развитак имале велике империјалистичке државе. Међутим, то се мора учинити, јер треба разумјети да се није могло чекати неко друго вријеме да би наш народ ријешити своје национално питање. Уосталом, стварање Југославије, која је несумњиво велик и прогресиван добитак, показује да су напори национализма били корисни и да је у суштини њеним постанком губио колонијални империјализам а стварали се повољнији услови за развитак капиталистичке иницијативе, с једне стране, и револуционарног радничког покрета с друге.

Дошли смо до једног питања у којем, чини нам се, *Преглед историје Партије* није се сасвим одмјерено оријентисао. У *Прегледу* се (на страни 35. и 36) констатује да је стварање заједничке државе преломан догађај у животу југословенских народа. Констатује се да им је ова држава пружила шире могућности за очување и одбрану националне слободе и независности. Десетак рекада даље, већ је ријеч о неријешеном националном питању, о томе да је од првог дана почела политика националног угњетавања у новој држави, да је великосрпска буржоазија завела своју хегемонију. Зар ово није у супротности, јер не може истовремено постојати национална слобода и национално угњетавање за исте народе у истој држави?! Ова контрадикција је настала из неразјашњеног и недовољно протумаченог нашег погледа на карактер уједињења 1918. године. У *Прегледу* се каже да је уједињење извршено на недемократски начин и на недемократским основама, затим да у њему нијесу учествовали прави народни представници

нити се о интересима радног народа водило рачуна. Каже се даље да је до уједињења дошло договором између великосрпске буржоазије са монархијом на челу и буржоазије југословенских земаља које су раније биле у склопу Аустро-Угарске, због чега су широки народни слојеви испољили незадовољство због таквог начина стварања заједничке државе и реакционарне антинародне политике владајуће буржоазије већ крајем 1918. године.

Овом се питању мора прићи с мало даљих позиција него што је непосредан тренутак уједињења и вријеме одмах послје уједињења.

Србија је чекала ослобођење од своје војске и њених савезника, Црна Гора је, може се рећи, исто чекала, иако су у данима слома Аустро-Угарске црногорски комити и устаници нападали трупе непријатеља и сами ослобађали своју земљу. Дошла је утолико српска војска и била је свуда топло дочекана. Југословенски крајеви под Аустро-Угарском, поготово они пространи предјели у којима је српско становништво представљало већину или велики проценат цјелокупног становништва, имали су исте мисли као и народ у Србији и Црној Гори. Међутим, слом монархије дао је маха многобројним енергијама. Зелени кадар — то је она маса војника који су дезертирала из аустроугарске војске — почео је да руши, да се свети, да напада институције старог поретка и да показује своју револуционарну вољу. Националне буржоазије, тачније речено буржоаске партије и групе, до тада са малим учешћем у власти а неке и никаквим, очекујући слом монархије, припремале су се да узму власт. Свака је група имала неку своју тактику, али код свих које су политички мислиле и радиле, па чак и код социјалдемократске групе, прва је мисао била да се очува ред и мир, да се онемогући маси од близу 2 милиона њемачких и аустроугарских војника, који су се повлачили са солунског фронта, из Бугарске и дијела Румуније, из Албаније, са цијелог југословенског простора, са италијанског фронта — да чине нереде и пустошења, да изазивају хаос у југословенским земљама које је Аустро-Угарска изгубила. Затим, настојање је било да се зеленом кадру онемогући да подстиче и шири хаос који би могао настати. У тој ситуацији стварају се народна вијећа од врховног народног вијећа за све југословенске земље Аустро-Угарске до мјесних народних вијећа, и то са једном главном мишљу: сачувати ред и мир и ујединити се са Србијом и Црном Гором у једну државу. Иако су у та народна вијећа ушле многе личности, нарочито у национална и покрајинска народна вијећа, личности које су у аустроугарском добу више познате по учешћу у политици, а мање по учешћу у власти, ипак је у вијећа ушло много нових лица, много напредних националиста, југословенских патриота, који су имали најбоље намјере. Тек послје, многи од тих патриота су се разочарали. Али у овом тренутку, у часу слома монархије, они су били спрегаоци и не може им се

оспорити да су представљали искрену народну жељу и тежњу. Ваза Стајић је тако поштено радио на уједињењу да се може рећи да је био прави револуционар. Атанасије Шола је последије трогодишње робије дошао право из травничког затвора да прими дужност предсједника владе Босне и Херцеговине. Има још много значајних детаља који се овом приликом не дају изнијети, али кад их упознамо и сагледамо у цјелини, не да нам се да друкчије говоримо сем да кажемо да у оном тренутку, у историјским околностима југословенских земаља, није било других покрета, других личности и других субјективних фактора који би могли успјешније представљати народне тежње. У то вријеме наш народ је могао истурити само те личности и покрете да стварају и да предводе. Зато се о недемократским основама југословенског уједињења не може говорити ако се схвати да је стварни народни покрет имао размјере које је могао имати, и какве је заправо имао, ако се узме да су личности које су га предводиле искрено радиле да створе Југославију. Народ је у то вријеме хтио Југославију по сваку цијену. Стјепан Радић је последије рата постао славан као федералист и републиканец, али кад је у Народном вијећу у Запребу 1918. године говорио да не треба журити да се Хрватска уједини са Србијом, да земљи и народу не пријети никаква опасност, онда су га сви назвали сепаратистом, непријатељем јединства, социјалисти су га чак упоређивали са франковцима, а око 4.000 људи стајало је пред саборском вијећницом и пријетило му.

Оно што се последије десило не треба да нас омете да о уједињењу говоримо правилно и праведно. Мислимо да можемо усвојити гледиште наших социјалиста да се југословенски крајеви под Аустро-Угарском у то вријеме налазе у националној револуцији. А не можемо прихватити једну констатацију из *Прегледа* у којој се каже да је Народно вијеће са својим органима у суштини било контрареволуционарна организација, ни прихватити без посебног тумачења да су народна вијећа гушила револуционарни талас маса и насиљем спречавала народ да оствари своја права, националне и социјалне тежње. Могло би се прихватити мишљење да су народна вијећа органи буржоаске диктатуре, ако истовремено утврдимо да им је био циљ да изврше буржоаску националну револуцију. Као органи ове револуције, они су спречавали насиље маса, које је прерастало њене оквице. Не губимо из вида да у том насиљу није било значајних, свјесних настојања, а поготово није било једног далекосежног револуционарног правца. Овдје би требало да разликујемо карактер и размјере једне националне револуције од карактера и размјера стихијског покрета који нема свога јединственог правца; треба да признамо да су органи националне револуције морали чинити оно што им је била дужност да би ту револуцију колико-толико извршили и довели до резултата.

Послије овог објашњења питамо се да ли је национална револуција имала успјеха. Имала је уколико се тиче југословенских крајева под Аустро-Угарском. Хрватска, Словенија, Босна и Херцеговина, Далмација и Војводина добиле су своја национална и покрајинска народна вијећа, у ствари представништва и политичка вођства народног покрета, добиле су своје националне и покрајинске владе које су потпуно аутономно радиле. Народна вијећа у тим земљама остварила су суверенитет. Мјесна народна вијећа радила су само по директивама својих покрајинских влада. Та широка и потпуна национална и покрајинска аутономија постојала је до уједињења. Стварањем заједничке југословенске владе распуштају се национална и покрајинска вијећа а одговарајући број њихових чланова долази у Београд да би образовао привремено народно представништво. И нижа народна вијећа су била укинута. Остале су покрајинске владе и цјелокупно дотадашње законодавство. Тако је национална и покрајинска аутономија била смањена, али је ипак остала све до доношења Видовданског устава који је коначно учврстио централизам. Од слома Аустро-Угарске до доношења овог устава траје један период националне аутономије у југословенским земљама, сем у Македонији и донекле у Црној Гори, који има двије фазе: прву до уједињења, односно до образовања владе и Привременог народног представништва у марту 1919. године, и другу фазу — од тада до Видовданског устава. Прву карактерише шира, а другу ужа аутономија. То бисмо стање могли назвати неком врстом грађанског демократског централизма, или како је Франо Сухило говорио — системом централистичке федерације.

Аутономија је имала неки свој израз и у организацији Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста). Постојале су покрајинске организације све до Другог конгреса (1920. год.), на којем је донесен статут којим је партија још више централизована. У Загребу се појавила реакција, једна група није хтјела да прихвати одлуку о укидању дотадашњих покрајинских партијских вијећа. Уосталом, партија ће се поново вратити на такву и још развијенију форму организације прво оснивањем Комунистичке партије Словеније и Комунистичке партије Хрватске, па затим осталих националних партија, али сада већ на основу теоријских и политичких сазнања о националном питању у Југославији и путевима за његово рјешење.

У *Прегледу* се каже да је већ од првог дана уједињења почело национално утњетавање и да је заведена хегемонија. То се може рећи, али требало би имати у виду да је то почетак нечега што ће се потпуно десити тек после Видовданског устава. Овај период прије устава требало би добро анализирати кад се говори о мјери националног утњетавања. Овај период се више карактерише солидарним напорима цјелокупне југословенске буржоазије

је да се консолидује, а послије Видовданског устава у јачој мјери ће се изразити хегемонија српске буржоазије.

У *Прегледу* стоји да су вођства социјалдемократских странака пружила помоћ буржоазији да консолидује власт. То је тачно. Али не заборавимо на самосталан став који су социјалисти имали у тим народним вијећима и на критику буржоаског оклијевања да се хитно оствари југословенско уједињење. Познато је да представници Социјалдемократске партије нијесу ступили у Народно вијеће Босне и Херцеговине. То није био добар поступак. Социјалисти су и сами знали и говорили да се земља налази у револуцији, да је то велики напредак шта су домаћи људи добили власт, а кад се решавало о њиховим проблемима они су били изван тог вијећа у коме су грађански политичари сами расправљали. Пошто су одлучно хтјели да задрже самосталан став, онда су могли одбити да учествују у влади, али у Народно вијеће као парламент, као представништво народа у националној револуцији, требало је да уђу и да преко њега врше још јачи притисак на власт у циљу постизања класних захтјева (иако аналогичне нијесу добре, можемо подсјетити на ситуацију послије другог свјетског рата кад су комунистичке партије, понијете антифашистичким успјесима и полетом, ступиле у буржоаске владе да би поспјешиле борбу за класне циљеве). Доиста, ова ствар захтијева потпунију анализу, али може се већ казати да је социјалистима као најсвјеснијем дијелу националне концентрације и цјелокупног ослободилачког покрета било мјесто у народним представништвима.

Да бисмо закључили осврт на карактер догађаја 1918. године који су претходили уједињењу, наглашавамо да би требало јасно говорити да је Југославија створена тако како је било могућно, од стваралаца који су за ово вријеме били најбољи. Особито наглашавамо да је њено стварање велики домет у југословенској историји. Треба се клонити, и због истине и због актуелне политике, онако блиједих реченица као што је она на 31. страни *Прегледа* из које би се дало малтене разумјети као да су творци Југославије нешто некорисно урадили.

О националном питању изнијели бисмо неколико напомена. Као што је прије речено, послије Видовданског устава настало је потпуно национално угњетавање у Југославији. Српска буржоазија са династијом Карађорђевића имала је хегемонију у држави. Национално угњетавање имало је више аспеката и више својих главних токова. Ни размјере ни суштину националног угњетавања у Југославији нећемо успјети да видимо ако не утврдимо економски просперитет националних буржоазија, у првом реду српске, хрватске и словеначке. Не може се унапријед рећи, али има доста знакова који указују да је српска буржоазија економски знатно заосталија, да је своју инфериорност надокнађивала

утицајем преко власти, а да су, с друге стране, хрватска и словеначка буржоазија настојале да задобијањем осигурају резултате свог просперитета и поспјеше га. Разумије се да се овим не исцрпљује национални проблем, али то је једна од његових најзначајнијих компоненти.

Да се осврнемо и на неколико методолошких детаља и, рекли бисмо, нужности.

Текстови у *Прегледу* који говоре о општој ситуацији, о приликама и условима за развој радничког покрета, садржајем су прилично блиједи. То је готово нужно тако, јер има врло мало радова из нове југословенске историје који су урађени на прворазредним изворима. Због тога би упоредо са радовима и монографијама из историје радничког покрета требало улагати напоре и на обради наше националне историје, како би се добили радови који би помогли да развој радничког покрета прикажемо убједљивије, са више података, факата, научно утврђених и добро утемељених оцјена.

У *Прегледу*, а често и у другим радовима, занемарили смо утицај који су на раднички покрет у нашим земљама имали развијенији раднички покрети других земаља. Толико неки пут тај утицај не видимо да као грешку приписујемо нашем радничком покрету оно што је проблем међународног значаја и чије разјашњење још историјски није наступило. Да наведемо приговор који се у *Прегледу* ставља нашим социјалдемократским партијама што нијесу правилно разумјеле национално и сељачко питање прије свјетског рата. Како су га оне могле разумјети и правилно се у њему оријентисати кад га ни цијела Друга интернационала — а понајприје оне партије које су највише утицале на нас као што су њемачка и аустријска — није разумјела! Тек је у свјетском рату Лењин развио практичну теорију националног питања у епохи империјализма и открио улогу сељаштва, заправо енергију коју та огромна маса угњетених представља за пролетерску револуцију. Кад говоримо о слабостима нашег радничког покрета, не треба никад да губимо из вида степен свјетских достигнућа. Још један примјер да наведемо. Говори се у *Прегледу*, на страни 29, о противратном таласу и акцијама радника у Љубљани, Пули, Јесеницама и другим мјестима Хрватске и Словеније. Добро је да се то каже, али треба рећи да је то у ствари одјек оног врло захукталог покрета који је у јануару 1918. године обухватио центар Аустро-Угарске. Уосталом, увијек би, у свим нашим конкретним акцијама, поред осталог, требало испитивати да ли имају, и колико, утицаја спољни фактори.

Наша одмјереност у судовима и закључцима често није за похвалу. Прије је речено да би она могла бити увелико последица недовољног познавања чињеница и извора који о догађајима свједоче. Да наведемо само неколико примјера који би илустровали ово што тврдимо. На једном мјесту, на страни 27, тврди се у

Прегледу како је Српска социјалдемократска партија осудила анексију Босне и Херцеговине као дјело империјалистичке политике бечког двора и у исто вријеме осудила великосрпске освајачке планове Пашићеве владе према Босни. Прихватимо први дио ове реченице о осуди аустроугарског империјализма, али други дио о великосрпским освајачким плановима према Босни не можемо одобрити. Раније смо говорили о нашем прогресивном национализму, а овдје бисмо могли да кажемо само то да се став српске владе и политика Србије према Босни, макар у тој политици било и елемената шовинизма, не могу сматрати освајачким. Босанско-херцеговачки народ је био без заштите и он је није имао откуд друго очекивати сем од себе самога или од Србије и Црне Горе. Дужност је Србије била да не ћути већ да се супротстави аустроугарском притиску, да заштити себи крвно близак народ у овој покрајини.

Други примјер је мање тежак. Каже се на страни 23. да се Српска социјалдемократска партија под руководством Димитрија Туцовића развила у борбену класну партију. Неоспорно је да је Туцовић био изванредан марксист, писац пропагандист, принципијелан борац и од великог утицаја у својој партији. Међутим, не заборавимо да је он кратко вријеме био секретар партије, а није био ни народни посланик. Било је личности које су за дуже вријеме и више имале руководећег утицаја у партији него Туцовић. Туцовић се у покрету истакао својом комплексном личношћу социјалисте и борца, а уколико већ говоримо о успјеху Српске социјалдемократије под нечијим руководством, онда је то руководство једне групе врло агилних и амбициозних предводника, којој припадају Димитрије Туцовић, Драгиша Јапчевић, Душан Поповић, Триша Кацлеровић, Павле Павловић, Филип Филиповић, Коста Новаковић, Душан Цекић.

Указали бисмо на једну безначајну али несимпатичну неодмјереност. Кад се на страни 40. говори о обнови српске социјалдемократије послите рата, онда се каже да су послите Туцовића и Поповића дошли у вођство слабији партијски кадрови. И да је то тачно, није лијепо рећи „слабији кадрови“, може се казати кадрови са мање способности, са мање интелектуалне спреме и револуционарног жара, или некако слично, а не овим ријечима које прије свега нијесу адекватне, а затим вријеђају људе који су искрено радили.

Посљедњу примједбу којом желимо да покажемо да у *Прегледу* има неодмјерености ставили бисмо на оцјену која је на страни 85. дата о руководству Комунистичке партије Југославије од њеног оснивања до августа 1921. године. Пошто се набраја неколико његових слабости, каже се да је руководство КПЈ било у основи опортунистичко, без обзира на то што је у њему било искрених револуционара. Ако ријеч опортунизам протумачимо као прилагођавање, или пак као непринципијелно дјеловање, онда

ова оцјена није тачна. Руководство Комунистичке партије у то вријеме било је младо, као што је и сама Партија била млада, не-искусно, састављено највећим бројем од младих, радничком покрету тек пришљих бораца који су у ватри окршаја са буржоаским поретком упознавали социјалистичку идеологију, у првом реду лењинизам, изучавали искуство октобарске револуције и стално мислили на своју револуцију. О овом руководству прије би се могло рећи да се мало прилагођавало приликама у земљи, да је можда и одвише слушало глас и савјете Треће интернационале у оном неповољном правцу за своју специфичну политичку оријентацију у земљи. Подсјетимо се само каква је била агитација у општинске изборе. Парола је била: Совјетска власт у Југославији. То је збиља била само парола, јер совјета нигдје нема у земљи, а услова да се они створе једва мало. Било је услова за настојања да се утицајем комуниста што више демократизује грађанска власт, али за нашу Комунистичку партију, веома полетну у то вријеме, то је био мали циљ. Подсјетимо се још и на партијску агитацију у изборима за Уставотворну скупштину и на рад комунистичке фракције у Уставном одбору. Парола Партије је била: Совјетска република у Југославији. Опет превелики циљ! Можда не пријешимо ако кажемо да би боље било да су комунисти, као трећа по снази партија и група у Уставотворној скупштини, изашли са једним либералним пројектом устава, него што су из сједнице у сједницу говорили о совјетском поретку и совјетској републици. На страну то што је већ била донијета Обзнана и што су оваквом дјелатношћу још више заплашили буржоазију, али кад се сјетимо да су поједине и мање буржоаске странке подносиле своје пројекте устава, чак Јосип Смодлака свој лични пројекат устава, онда је и Комунистичка партија могла поднијети свој. Ето због чега би прије овом руководству требало примијетити да се није прилагођавало него да јесте. Не може се никако казати да је било опортунистичко.

У *Прегледу* има више мјеста која говоре о грешкама партијских руководства и цијеле Партије. Да укажемо на оцјену која се у *Прегледу* даје о пароли оружаног устанка коју је донио Централни комитет 1929. године. Мислимо да је ова оцјена, која ту пароли сматра погрешном, сасвим тачна. Али треба нешто више нагласити, него што је то овдје учињено, у којим је условима таква парола дошла. Не смије се заборавити да је она донијета под утиском оцјена датих у Коминтерни о ситуацији у Европи а посебно у Југославији, да је она чак донесена у једном тренутку интелектуалне депресије Централног комитета, да је донијета као акт којим је пред Коминтерном требало већ једном показати да десетогодишње непрестано приповиједање југословенских комуниста о револуцији није само фраза.

Не желећи да наводимо друге примјере, можда би добро било да кажемо да би у нашим радовима требало добро испитати и

научно утврдити да ли су неке појаве, у историји нашег радничког покрета сматране у своје вријеме грешкама, то заиста биле. Треба добро испитати услове и узроке тих поступака и појава које смаграмо погрешним, видјети да ли је у њима било нешто неминовно, нужно и да ли је из њих проистекло и нешто корисно.

Један поглед на цио *Преглед историје Савеза комуниста* наводи нас да размишљамо о периодизацији догађаја. Ма колика била зависна од субјективног критеријума писаца и условљена објективним развојем догађаја, периодизација треба да помогне да се што боље објасни предмет о којем се пише и да буде прикладна. У историји нашег радничког покрета обиљежавају се кардиналним границама три историјска периода: први — од првих радничких организација до уједињења 1918. године, други — за вријеме постојања буржоаске Југославије и трећи — период социјалистичке револуције и изградње. У сваком од ових периода има више фаза које ће можда сваки писац друкчије да одреди. Обично за границе периода или фаза узимамо такве догађаје који су имали преломан значај. Али често узимамо и оне догађаје који су за класног и националног непријатеља имали тај значај, али не и за раднички покрет. Као примјер који ће најбоље илустровати ово што кажемо јесу многобројни радови из историје народно-ослободилачке борбе, у којима писци најчешће узимају као преломне догађаје оно што је потицало од непријатеља. Узмемо ли да се непријатељ, окупатор са сарадницима, на југословенском простору налазио у некој врсти стратегијске дефанзиве и да је радио офанзивно због нужде, вршећи такозвану активну одбрану, онда узимање његових иницијатива и активности као граница за наше периоде и фазе није најбоље. Имамо толико могућности да у ослободилачком рату и у послеријатном развоју социјализма у Југославији, па готово и у цијелој нашој револуционарној историји, поготово после 1918. године, узимамо своје класне и своје прогресивне националне иницијативе и успјехе као кључне ступеве периодизације догађаја.

Последње питање. Како да се пише будућа синтетична историја нашег радничког покрета — изложена у једној, двије, три или више књига? Увјерили смо се до сада да су широко развијени колективни напори савим неопходни да би се могла савладати огромна грађа и материја, да би се могао добити неопходан низ монографских радова на којима треба засновати историју радничког покрета. Организација наших напора по националним институтима веома је корисна. Ако се ти напори развијају с тежњом да се створи фонд за историју југословенског радничког покрета, онда је то најбољи правац оријентације; национална организација треба да послужи остварењу заједничког југословенског циља.

Савлађивање обимне материје из које треба извући синтезу биће свакако посао мале групе стваралаца. Друге књиге колек-

тивно ређене, а и овај *Преглед*, намећу нам питање како је боље: да синтезу, или бар једну књигу вишетомне синтезе, пише један или више аутора. И да се нијесу потписали аутори *Прегледа*, видјело би се да је он дјело више твораца. Можемо рећи да је редакција овог текста била сјајна, врло успјешна дакле, али она није могла да га тако изравна да нам изгледа као мисао и реченица једног човјека. Од почетка до шесте главе има, поред несумњиво озбиљних научних стилизација, и нешто публицистичког жанра. Овај дио *Прегледа* је најчитљивији, али на мјестима која су публицистички стилизована мање је тежине. Глава VI је текст кондензован, са јасним и врло добро израженим мислима. Тај је текст доиста најјединственије штиво у књизи. Дио *Прегледа* од главе VII до краја сасвим је нешто друго од оба прва дијела. Текст је мање читак, дуге реченице са честим интраверзијама а синтезе тешко схватљиве, граниче се са филозофским казивањем. За књигу ове врсте такав стил је непривлачан. Према томе, закључак је да будућу историју Савеза комуниста Југославије треба писати по најбољем правилу: једна књига — један аутор.